

המידות המעורבות :
גזירה שווה. היקש. אם אינו עניין.

שאלות :
מעט על דין תחומין.
אסמכתאות כדרשות פגומות.
מה לרוצח בשוגג, ערי מקלט ודין תחומין.
גזירה שווה סמנטית ומהותית.
על 'סוריטסי' מדרשי: משמעותה של שרשרת מדרשית.
האם לפי בעל תורה תמימה אין בכלל מידת דרש של 'אם אינו עניין'?

א. הגזירה השווה של 'תחומין'

ראו כי יקוץ נתן לְכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נִתֵּן לְכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לֶחֶם יוֹמִים שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ
אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:
(שמות טז, כט)

הני אלפים אמה היכן כתיב? דתניא + שמות ט"ז + שבו איש תחתיו - אלו ארבע אמות,
אל יצא איש ממקומו - אלו אלפים אמה. מנא לן? - אמר רב חסדא: למדנו מקום ממקום,
ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוף מחוץ. דכתיב
+ במדבר ל"ה + ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו'. ונילף + במדבר
ל"ה + מקיר העיר וחוצה אלף אמה! - דנין חוץ מחוץ, ואין דנין חוץ מחוצה. ומאי נפקא
מינה? הא תנא דבי רבי ישמעאל: + ויקרא י"ד + ושב הכהן ובא הכהן - זו היא שיבה זו
היא ביאה! - הני מילי - היכא דליכא מידי דדמי ליה, אבל היכא דאיכא מידי דדמי ליה
- מדמי ליה ילפינן.

אלפים אמה עגולות. ורבי חנינא בן אנטיוגנוס מה נפשך, אי אית ליה גזירה שווה - פיאאות
כתיבן, אי לית ליה גזירה שווה - אלפים אמה מנא ליה? לעולם אית ליה גזירה שווה,
ושאני הכא דאמר קרא + במדבר ל"ה + זה יהיה להם מגרשי הערים - לזה אתה נותן
פיאות, ואי אתה נותן פיאאות לשובתי שבת. ורבנן? תני, רב חניניה אומר: כזה יהו כל
שובתי שבת. (עירובין נא ע"א)

אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. אלו אלפים אמה שהן רשות לשבת להלוך בהן לכל
רוח ממקום ששבת בו. מאי משמעו, אמר חסדא למדנו מקום ממקום, כתיב הכא אל יצא
איש ממקומו, וכתיב התם ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה (שמות כא יג), ומקום ילפינן
מניסה, דכתיב ביה בהאי פסוק אשר ינוס שמה, וניסה זו ילפינן מניסה, דכתיב התם
ואם יצא [יצא] הרוצח את גבול [עיר] מקלטו, אשר ינוס שמה (במדבר לה כו), וניסה זו
מגבול, דכתיב ביה בהאי פסוק את גבול עיר מקלטו, וגבול זה מגבול, דכתיב התם ומצא
אותו גואל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו (שם שם כז), וחוף זה מחוץ, דכתיב התם
ומדותם מחוץ לעיר את [פאת] קדמה אלפים באמה (שם שם ה), הא למדנו שתחום שבת
אלפים אמה, וא"ת אלו אלפים אמה לענין ערי מקלט נאמרו, הא כתיב מקיר העיר
וחוצה אלף אמה סביב (שם שם ד), וא"ת אלפים אמה היו שדות וכרמים ואלף אמה היה
מגרש, אעפ"כ למדנו מכאן תחום שבת מהיקש ומגזירה שווה, היקש הוא שאין הדברים
דומין זה לזה לא במכתב ולא בקריאה, והואיל וכתובין שניהן בפסוק אחד למידין זה
מזה, כגון מקום מניסה, וניסה מגבול, וגבול מחוץ, גזירה שווה היא שני דברים שדומין
זה לזה, ואעפ"פ שאינן בפסוק אחד למידין זה מזה, כגון ניסה מניסה, וגבול מגבול, וחוף
מחוץ וכן דבר כל התורה, ואמרו רבנן קל וחומר ניתן לכל אדם לדרוש, גזירה שווה והיקש
לא ניתנו לדרוש, אלא במה שדרשו חכמים לפי המסורת שבידם:

(שכל טוב (בובר), שמות פט"ז, ד"ה 'כט) אל יצא

מבוא. סוגיית תחום שבת היא סוגיא חמורה ועמומה בהלכה. הגמרא שמובאת למעלה עוסקת
בשאלה מניין אנו לומדים את הדין של אלפיים אמה, ומביאה לכך מקור של גז"ש מורכבת, אשר
בנויה משרשרת של חוליות, גז"ש והיקש לסירוגין, שכל אחת מהן נראית כדרשה בפני עצמה. ישנן
כמה וכמה התייחסויות לדרשה זו, וישנן בחז"ל גם דרשות נוספות, חלקן מקבילות וחלקן
סותרות. נתחיל בסקירה כללית (שטחית ומקוצרת) על דין תחומין, רכיביו ומקורותיו.

סקירה כללית. דין תחומין אוסר על אדם לצאת ממקומו בשבת (לפחות כשלא עשה עירובי תחומין). הגמרא בעירובין (ז' ע"ב) קובעת:

"אל יצא איש ממקומו". תנא ר' חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה. מאי טעמא? "אל יצא איש ממקומו" כתיב.

המקור לאיסור תחומין הוא מהפסוק "אל יצא איש ממקומו", ובכמה סוגיות בגמרא משמע שפסוק זה משמש גם כמקור לאיסור הוצאה מרשות לרשות (ראה, למשל, תוד"ה ילאו עירובין ז' ע"ב, ותוד"ה יציאות שבת ב ע"א, והשווה לגמ' רפ"א דשבת). לגבי תחומין, בחז"ל ובראשונים ישנן דעות לכאן ולכאן, האם אכן מדובר על איסור תורה, או שמא זוהי אסמכתא (ראה להלן). מלשון המדרש שלנו משמע שישנם שני שיעורי מקום ביחס לאיסור תחומין. יש מה שנקרא 'תחתיו', ויש מה שנקרא 'מקומו'. שיעוריהם של שני מקומות אלו אינם מבוארים בפסוק. הגמרא (עירובין מח ע"א) לומדת ש'תחתיו' הוא ד אמות (כאשר הוא אינו מצוי במקום מוגדר, כמו עיר וכדו', שאז כולה נחשבת כד' אמותיו),¹ מתוך השיקול הבא:

"שבו איש תחתיו". כמה תחתיו? ארבע אמות. שלוש לגופו, ואמה כדי לפשוט ידיו ורגליו.

כעת נותר לנו לקבוע מהו השיעור שקרוי 'מקום'. בזה דנה סוגיית הבבלי והמדרש **שכל טוב** שמובאים למעלה, אשר קובעים את השיעור על אלפיים אמה. לעומת הדרשה שלנו, בסוגיות הירושלמי בעירובין (פ"ג ה"ד, ופ"ה ה"ד) מוזכר שיעור אחר: "אלא תחומין יב מיל כמחנה ישראל". מדרשה זו משתמעת ששיעור תחומין הוא יב מיל, ולא אלפיים אמה.

בנוסף למקורות אלו, חשוב לדעת שישנה מחלוקת תנאים במשנה סוטה (רפ"ה) בין ר"ע לבין ר"א בריה"ג, האם תחומין דאורייתא או דרבנן (כך מסבירה הגמ', שם ל ע"ב, את המחלוקת, וראה גם מחלוקת ר"מ ור' יהודה בסוגיית עירובין לה-לו).²

הבנת גדרה ותחום חלותה של מחלוקת זו היא סוגיא סבוכה. באופן כללי נאמר שהפוסקים חלוקים ביחס להלכת תחומין לשלוש כתות שונות: 1. לדעת פוסקים רבים (רמב"ם ה"ל שבת פכ"ז ה"א, רי"ף, מאירי עירובין ז' ע"ב ועוד) ההלכה היא כירושלמי הנ"ל, ולכן לוקים רק על יציאה חוץ מ"ב מיל, שזה היה שטח מחנה ישראל, ומשה ציווה להם לישראל שלא יצאו חוץ למחנה. לפי פוסקים אלו שיעור אלפיים אמה הוא רק חומרא מדרבנן, והגז"ש שמתוארת בגמרא שלמעלה היא כנראה אסמכתא בעלמא. 2. לעומתם, ישנם כמה פוסקים הסוברים שתחומין כולם מדרבנן, וגם שיעור י"ב מיל הוא מדרבנן. ומה שמבואר כאן שלוקים על תחומין הוא רק לדעת ר"ע (במשנה רפ"ה דסוטה) הסובר שתחומין דאורייתא, ואנו לא פוסקים כמותו (ר"ן, רמב"ן, רא"ש, רש"י ועוד). 3. סיעה שלישית של פוסקים סוברת שתחומין דאורייתא כבר מאלפיים אמה (בעיקר שיטת הגאונים: **בה"ג, שאלתות** ועוד. ראה גם **ספהמ"צ** לרמב"ם ל"ית שכא).

בכל אופן, עולה מכאן שהגז"ש כאן בגמ' שממנה לומדים את דין אלפיים אמה, שנויה במחלוקת: יש סוברים שהיא מדרבנן ויש סוברים שהיא דרשה גמורה מדאורייתא. אולם עיון במשנה רפ"ה דסוטה מלמד שגם לפי ר"ע שסובר שתחומין של אלפיים אמה הוא איסור דאורייתא, הדרשה ממנה הוא לומד את שיעור אלפיים אמה היא דרשה שונה, מערי הלוויים (סוטה פ"ה מ"ג):

בו ביום³ דרש רבי עקיבא (במדבר ל"ה) ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' ומקרא אחר אומר (שם) מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה הא כיצד אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים:

לגבי ערי הלוויים נאמרו בתורה שני פסוקים: האחד מלמד שנותנים להם אלף אמה סביב העיר, והשני מלמד שנותנים להם אלפיים אמה. הא כיצד? ר"ע מיישב זאת שנותנים להם אלף אמה ריקים סביב העיר לאוויר, והפסוק של אלפיים אמה מלמד על תחום שבת (בילפותא של 'אם אינו עניין). לעומתו, ר"א בריה"ג לומד ששני הכתובים עוסקים בלוויים. רוב המפרשים מבינים שלשיטתו נותנים להם אלפיים אמה, שמתוכם אלף ריק ואלף לשדות וכרמים. ולפי הרמב"ם

¹ גם בזה ישנם שני פירושים בראשונים: האם מדובר על יוצא מחוץ לתחום או מי שמצוי ברה"ר שמוותר לו לטלטל בשיעור ד' אמות. או שמא מדובר על יוצא חוץ לתחום ולא לעניין טלטול ברה"ר (כמשמעות רש"י על הדרשה שלנו). ראה, למשל, **תורה תמימה** כאן אות מד.

² לכאורה מתוך הכלל שהלכה כבתראי עולה שלהלכה תחומין דרבנן. אמנם הדבר כלל אינו פשוט, ומעמדן של כללי ההלכה הללו הוא נושא עדין ומורכב. לעניין הלכת תחומין ראה גם את ספרו של אורי צור, **אור ישראל**, סוגיות במסכת עירובין, מכון הברמן למחקרי ספרות. בעמ' 190 שם הוא טוען שסוגיות הבבלי ערוכות באופן עקבי לשיטת ר"ע. אין כאן המקום לבחון זאת באופן מדוקדק.

³ מפרשי המשנה עומדים על כך שהביטוי 'בו ביום' מציין את היום בו הודח ר"ג מנשיאותו (ראה ברכות כח ע"א). כנראה שזו אחת מן ההלכות שנותרו פתוחות עד להדחתו של ר"ג, ונפשוטו עם עלייתו של ראב"ע לנשיאותו. קצת יש מקום עיון מדוע היא לא נכנסה למסכת עדויות שמכילה את כל ההלכות הללו.

נותנים להם שלושת אלפים, שמתוכם אלף ריקים ואלפיים לשדות וכרמים.⁴ אמנם בדרשה זו בהחלט יש מקום לדון כיצד מסיק ר"ע מסקנה דווקא לעניין תחום שבת, ולא לשום הקשר אחר?

בחזרה לדרשתנו. בכל אופן, לכאורה יוצא מכאן שגם ר"ע, הסובר שתחומין דאורייתא כבר באלפיים אמה, לומד זאת מערי הלוויים ולא מהדרשה שלנו. לכאורה, לדעתו הגז"ש שלנו היא אסמכתא בעלמא. ולדעת ר"א זו בודאי אסמכתא, שהרי לשיטתו תחומין הם בכלל דרבנן (לפחות בלמטה מ"ב מיל). אם כן, נראה לכאורה שכולם מסכימים שדרשה זו היא אסמכתא. השאלה היא מדוע?

כאן המקום להעיר הערה חשובה מאד לחקר המידות. רבים אינם שמים לב לכך שכאשר אנו מסיקים שדרשה כלשהי היא אסמכתא, לא די לנו להצביע על כך שהדין העולה ממנה הוא דין דרבנן. ברור שיש משהו פגום גם בהיסק המדרשי עצמו. שווה בנפשך, אם הדרשה היתה בנויה כראוי ומתאימה לכללי ודרכי הדרש ההלכתי, אזי היא גופא היתה ראויה לכך שהדין העולה ממנה הוא מהתורה. במצב כזה לא ניתן לומר שהיא אסמכתא, שהרי גם אם אין לנו מסורת על הלכה זו היה עלינו לדרוש אותה בעצמנו בדרשה זו עצמה, והוא היה הופך מכוחה לדין דאורייתא.

אם כן, לאחר שראינו שעולה בפוסקים צד משמעותי שדרשה זו היא אסמכתא, עלינו לחפש מהו הפגם המבני בדרשה זו. אמנם יש מפרשים שתלו זאת בהקשר ההלכתי והמקראי. למשל, בעל **תורה תמימה** על אתר מסביר שדרשה זו היא אסמכתא מכיון שפשט הפסוקים עוסק בהוצאת המן ולא ביציאה חוץ לתחום. זוהי טענה קשה, שהרי לפי זה היה עלינו ללמוד דין אלפיים אמה לעניין הוצאת המן (למשל, שהאיסור להוציא מרשות לרשות הוא בשיעור אלפיים אמה). מעבר לכך, מדוע בדרשה 'עין תחת עין' – ממון, לא נאמר שזה סותר את פשט הכתובים? ממתי העובדה שדרש סותר את הפשט מפקיעה ממנו את מעמדו ההלכתי?⁵

בעל **תורה שלימה** (בשלה, מילואים אות כב) מסביר שדרשה זו היא אסמכתא מפני שמאותו פסוק לומדים גם את דין הוצאה (כפי שהזכרנו לעיל, ייתכן שזה תלוי במחלוקות ראשונים, ואכ"מ). גם בטענה זו יש לדון מכמה בחינות, ואכ"מ לכך.

בעקבות האמור לעיל, אנחנו ננסה לבחון האם יש פגם מהותי בדרשה עצמה, שבגללו היא מסווגת כאסמכתא בעלמא. אולם לפני שנטפל בכך, ננסה לעקוב אחרי מהלך הדרשה המורכבת הזו.

מהלך ומבנה הדרשה. נקודת המוצא היא שיש לנו דין תחומין, ששיעורו אינו ידוע. אנו יודעים שבערי הלוויים התורה מפרשת שיעור של אלפיים אמה. הגמרא מביאה דרשה ארוכה שבנויה משבעה שלבים עוקבים (הפירוט מהמדרש **שכל טוב** הנ"ל ורש"י בסוגיית הבבלי) כדי לקשור את שתי נקודות הקצה הללו:

1. לומדים על משמעות הפסוק 'אל יצא איש ממקומו', שבו כתוב 'מקום' מן הפסוק לגבי רוצח בשוגג: 'ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה'. זוהי גז"ש 'מקום'-'מקום'.
2. לאחר מכן מהפסוק האחרון של רוצח בשוגג אנו מבצעים היקש 'ניסה'-'מקום'. באמצעות ההשוואה שבסעיף הקודם אנו מעבירים את הקישור הזה גם למילה 'מקום' בהקשר של תחומין, כאילו שלגביה עצמה גם כתובה המילה 'ניסה'.
3. כעת קושרים את הפסוק ביציאת רוצח בשוגג אל פסוק אחר שעוסק ביציאתו מעיר המקלט: 'את גבול עיר מקלטו אשר ינוס'. זוהי גז"ש 'ניסה'-'ניסה'.
4. לאחר מכן בתוך הפסוק הזה עצמו קושרים בהיקש 'ניסה'-'גבול'. כעת אנו מצויים במצב שבו כאילו כתוב 'גבול' גם בפסוק על תחומין.
5. כעת קושרים בגז"ש 'גבול'-'גבול' את הפסוק 'ומצא אותו גואל הדם מחוץ לגבול', דרך פסוקי התיווך הנ"ל אל הפסוק של תחומין.
6. מהפסוק האחרון מבצעים היקש 'גבול'-'חוץ'. כעת כאילו כתוב 'חוץ' בפסוק של תחומין.
7. ולבסוף קושרים את הפסוק לגבי ערי הלוויים, 'ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה', לפסוק של תחומין, ומסיקים שגם לגביו השיעור הוא אלפיים אמה.

⁴ כך הוא כותב בהל' שמיטה ויובל פי"ג ה"א-ב. ולפי זה יוצא שהוא פוסק כ"א שתחומין דרבנן. אמנם הכסף משנה שם מסביר שתחומין דרבנן באלפיים אמה, אולם ב"ב מ"ל הוא מן התורה. יש דיונים ארוכים בשיטת הרמב"ם בזה, ואכ"מ.

⁵ נקודה זו נוגעת לשאלת היחס בין פשט ודרש, אשר נדונה מעט בסוף הדף לפרשת ויצא, וכן בפרשת תולדות. ייתכן שהיא שנויה במחלוקת בין הרמב"ם בשורש השני והרמב"ן בהשגותיו שם (ראה בדברי הרמב"ן בספ"ה"צ מהדורת פרנקל עמ' עד והלאה), ואכ"מ.

ייתכן שביחס ל'עין תחת עין' המצב הוא שונה, שכן אנו רק מפרשים באופן הלא פשוט את המונח 'עין' הראשון, אולם אין כאן הוצאת הפסוק מעניינו שהוא עוסק בו. אולם כאן אנו מוציאים את הפסוק מעניין הוצאה לעניין תחומין. ועדיין מכמה ראשונים נראה שהם מבינים את משמעויותיו של הפסוק דווקא על תחומין ולא על הוצאה. מעבר לכך, הרי יש מידת דרש של 'אם אינו עניין'. מדבריו של בעל **התורה תמימה** עולה שאין לה כל מקום.

זהו מבנה חריג מאד של דרשה, שכל שלבי הביניים נראים כמו קישורים סמנטיים שאינם מעבירים שום תוכן מהותי. לא לומדים מאומה ממילת 'חוץ' למילת 'חוץ', או מיניסה 'לגבול' וכדו'. מבנה כזה מזכיר בצורתו החיצונית את הפורמולה הקרויה בלוגיקה היוונית: סוריטס (sorites).⁶

היחס לדרשת המשנה בסוטה. כעת נוכל לראות שדרשה זו אינה סותרת בהכרח את הדרש במשנת סוטה. לאחר שר"ע מלמד אותנו שהדרשה שם נסמכת על שיקול של 'אם אינו עניין', שכתוצאה ממנו אנו לומדים מהפסוק של ערי הלוויים לתחום שבת, כעת ניתן לבצע את כל המהלך המדרשי הזה, שיוצא מערי הלוויים ולומד ממנו דרך כל שלבי הביניים לתחום שבת. העובדה שאנחנו נזקקים ל'אם אינו עניין' מלמדת אותנו שמדובר כאן בדרשה ולא בגילוי מילתא לשוני. אם היה מדובר רק במילון שמגלה לנו משמעות של מושגים ('גבול', 'חוץ', וכדו'), כי אז יכולנו ללמוד זאת גם אם היינו מיישמים את הפסוק לשיעור שטח ערי הלוויים, ולא היה כל צורך בשימוש במידת 'אם אינו עניין'.

אם כן, ניתן להסיק שהדרשה הזו היא דרשה גמורה לפי ר"ע, ולומר שהדרשה המובאת במשנת סוטה היא ביטוי מקוצר לדרשת הגמרא בעירובין על תחום שבת.⁷ בזה גם יתבאר מה שהתקשינו בו לעיל, כיצד אנו לומדים משם דווקא לתחום שבת (ראה להלן אפשרות ג בשיטת רש"י). אמנם ניתן גם להבין שהדרשה במשנת סוטה באמת אינה אותה דרשה, והלימוד הוא 'אם אינו עניין' לערי הלוויים תנהו עניין לתחום שבת ישירות (בלי שלבי הביניים המתווכים). לפי זה, הדרשה שלנו היא אסמכתא בעלמא גם לשיטת ר"ע.

המבנה הלוגי-מדרשי של הדרשה. יש שתי דרכים להבין את הלוגיקה של השרשרת המדרשית הזו: א. למעשה אנו מעבירים רק ביטויים סמנטיים, והלימוד המהותי הוא רק מהשלב הראשון אל האחרון: כלומר מערי הלוויים אל תחום שבת. ב. אנו לומדים סדרה של גז"ש והיקשים לסירוגין: בכל פעם שמדמים מילה למילה זהה במקום אחר זוהי גז"ש, ובתווך אנו קושרים שתי מילים שונות שמופיעות באותו הקשר (אותו פסוק) זו לזו באמצעות סוג של היקש.⁸ ברש"י על הסוגיא נראה שהוא הבין את הדרשה באופן הראשון. הוא מקפיד להדגיש בכל שלב שהמצב שנוצר הוא שכאילו כתובה המילה הנלמדת בפירוש בפסוק היעד. ואמנם רק בסוף דבריו, בשלב האחרון, הוא מזכיר את המונח 'גז"ש'. על כן נראה שהוא מבין שיש כאן גז"ש אחת, והתיווך הוא רק הרחבה סמנטית שקושרת את פסוק המקור אל פסוק היעד. לעומתו, במאירי על אתר נראה שלמד באופן הראשון, שכן הוא מסיק מדחיית הגמרא מסקנה מחודשת לגבי גז"ש, וז"ל:

תיבות השוות בעניין אע"פ שאין דומות מצד הלשון למדים גז"ש מהם זה מזה. וזהו שאמרו: 'ושב הכהן' - 'ובא הכהן', זו היא שיבה זו היא ביאה... ולמדת לפי דרכך במה שאמרו 'אין למדין גזרה שוה א"כ למדה מרבו' שלא היו מקובלים מפרט הגזרה שוה, אלא שבאותה תיבה היה עניין, גזרה שוה ואח"כ היתה הבחירה בידם באיזו תיבה הדומה לו למדין לו לגזרה שוה...

המאירי מבין כל שלב בלימוד כגז"ש, ולכן הוא מסיק מסקנה מתודולוגית על דרכי הדרש (על גז"ש) משלב בודד בדרשה. לפי רש"י נראה שקשה להסיק מסקנה כזו, שכן ייתכן שמדובר כאן רק על קישור סמנטי-אסוציאטיבי, ולא על גז"ש של ממש. מעבר לכך, מהמאירי נראה בבירור שהוא מבין את הגז"ש הזו כדרשה גמורה, ולכן הוא מסיק מכאן מסקנה הלכתית ומסקנה על משמעות הכלל שאדם לא דן גז"ש מעצמו, ולפי רש"י לא ברור האם אפשר להסיק מכאן מסקנה כזו.

⁶ ראה **מבוא לתורת ההגיון**, הוגו ברגמן, עמ' 307-306. והנה בספר **שערי צדק**, מהדורת אבירם רביצקי, המיוחס (אולי בטעות, כמסקנת רביצקי) לרלב"ג, בעמ' 14-15, קושר המחבר את ההיקש החז"לי של חדא מתרתי לסוריטס היווני.

יש להעיר כי בהקשר האריסטוטלי מדובר על היקשים סילוגיסטיים (=דדוקטיביים) ולכן שם המבנה הוא מובן מאליו, ובעל תוקף לוגי חמור. בשערי צדק, הוא אמנם מיישם זאת למבנה של היקשים אנלוגיים, אולם עדיין מדובר בהיקשים שעוטים בקשרי דמיון תוכניים בין ההקשרים המושוים, ולכן עדיין זהו היסק סביר. כאשר א אנלוגי ל-ב, ו-ב אנלוגי ל-ג, אזי סביר לומר ש-א אנלוגי ל-ג (אמנם יש כאן עוצמת קשר שהולכת ופוחתת, ולכן כמות החוליות בשרשרת היא חשובה, ואכ"מ). אולם אצלנו המבנה הוא תמוה מאד, שכן יש כאן העברה סמנטית בלבד, שעוסקת בלשון ולא בתוכן, ולכן נראה שלמעשה ניתן לגזור ממנה כל דבר. אין שום בעיה למצוא צמדי מילים באותו פסוק ואח"כ פסוק עם אחת מהמילים, ולקשור כל מילה עם כל מילה בצורה כזו. מבנה כזה מצביע בצורה ברורה על דרשה סומכת, או אסמכתא בעלמא. אמנם אם אכן כל חוליה כזו אינה רק קשר סמנטי, אלא גז"ש והיקש של ממש, כמו שמשמעת במדרש **שכל טוב** הנ"ל ובמאירי להלן, או אז יש מקום להבין זאת כדרשה גמורה. ראה על כך עוד להלן.

⁷ בירושלמי עירובין פ"ד ה"א מביא את הדרשה הזו בנוסח מקוצר, שלומדים 'מקום' - 'מקום'. נראה שכוונתו היא כדברינו כאן, וגם זהו ביטוי מקוצר לדרשה המפורטת שבבבלי (בדומה להצעתנו כאן לגבי משנת סוטה).

⁸ תפיסה זו כמעט מפורשת במדרש **שכל טוב** (בובר) שצוטט למעלה.

⁹ ראה דברינו בעניין זה בסוף הדף לפרשת וישלח.

ישנו עוד הבדל בין שני אופני ההבנה הללו: לפי אופן ההבנה השני, זה של רש"י, אנו לא יכולים להסיק על כל ההקשרים באמצע שגם עליהם תחול המסקנה של אלפיים אמה. אין כאן סדרת גז"ש אלא גז"ש אחת עם שלבי תיווך. לעומת זאת, לפי אופן ההבנה השני, זה של המאירי, זוהי סדרה של גז"ש, ולכן על כל אחד מן ההקשרים שבתווך ניתן להחיל את הדין של אלפיים אמה.

ההצדקה הלוגית. דרכו של המאירי נראית פשוטה. זוהי סדרה של לימודי דרש האחד מן השני (מה שקרוי אצל חז"ל 'למד מן הלמד', ולהלכה עושים צעד מדרשי מורכב כזה בכל ההלכה פרט לצירופים מסויימים בקודשים. ראה סוגיית הבבלי זבחים ג). כאמור, מרש"י נראה שהוא מבין זאת באופן הראשון. השאלה היא מה ההצדקה לאופן הבנה כזה? שיטת רש"י טעונה הסבר בשני מישורים שונים:

א. כיצד ניתן לקשור פסוקים זה לזה ללא כל משמעות הלכתית-מדרשית? אם שלבי הביניים הם לא דרשות של היקש או גז"ש, אז לא ברור מהי ההצדקה לעשות קישור אסוציאטיבי מסוג זה?

ב. מדוע הוא ללא מקבל את ההבנה שאלו גז"ש רגילות, כפי שעולה מדברי המאירי הנ"ל? מה קשה לו בכך?

ביחס למישור השני, מדוע רש"י לא קיבל את הבנת המאירי, ניתן לומר באופן פשוט: ייתכן שרש"י סובר שכל גז"ש צריכה להתקבל במסורת ממהרה סיני, ואדם כלל לא יכול לדרוש אותה מעצמו. אולי ניתן להצביע על כך, כפי שכבר הערנו, שלמונח 'ניסה' אין כל משמעות שניתן לייחס אליה את דין אלפיים אמה, ולכן הוא לא יכול להוות מתווך של לימוד בדרשה ממשית. ביחס למישור ההסבר הראשון, ניתן להציע לשיטתו של רש"י שלוש דרכי הסבר:

1. כל שלב בשרשרת אינו גז"ש והיקש של ממש, אלא רק גילוי מילתא (זה בהמשך לכך שגז"ש ממשית לא ניתן ללמוד אלא אם קיבלה במסורת מרבו, ורבו מרבו עד משה בהר סיני). למעשה אין כאן היקש אלא העברת מסר תוכני מסויים בדרך העקלקלה הזו. אמנם בדרך זו נראה שכל שלב בדרך אכן צריך להתפרש באותה צורה. במקרה שלנו כל השלבים בדרך לקוחים מפרשת רוצח בשגגה, ולכן המסקנה של אלפיים אמה אכן רלוונטית לכל השלבים שבדרך.¹⁰ אולם בדרשה אחרת מסוג זה, שלגביה יהיו שלבי ביניים שלקוחים מפרשיות שונות בתורה, שם תהיינה השלכות הלכתיות משמעותיות לכל שלב.

2. לא מדובר כאן על גז"ש של ממש, ואפילו לא גילוי מילתא. זוהי אסמכתא אסוציאטיבית בלבד, והדין ידוע ממקור אחר. לפי כיוון זה, די ברור שלא ניתן ליישם את ההלכה הנלמדת על אף אחד משלבי התיווך.

ייתכן שזוהי הסיבה לכך שהפוסקים תופסים את הדרשה הזו כאסמכתא. באמת יש כאן רק אסמכתא אסוציאטיבית, ולא דרשה גמורה, ולכן אין להסיק ממנה מסקנות כלליות, הלכתיות או מתודולוגיות.

3. ייתכן שלאחר שיש לנו דרשה של 'אם אינו ענין' במשנת סוטה, נותרת לנו בעיה לאיזה הקשר ליישם את הלימוד הזה? במקרה כזה, ניתן אולי להשתמש בגילוי מילתא אסוציאטיבי מסוג כזה, שרק עוזר לנו למצוא את ההקשר בו ניישם את הדין של אלפיים אמה שכתוב בפסוק. לפי כיוון זה, הדרשה שבמדרש שלנו היא 'אם אינו ענין', ולא גז"ש וגם לא היקש. אלו הם רק גילוי מילתא לשוני שמורה לנו ליישם את ההלכה של אלפיים אמה לתחום שבת.

הבנת דין תחומין. ייתכן שניתן לקשור את הדיון כאן לשני צדדים בהבנת אופיו של איסור תחומין. לשם כך נחזור לרגע לדרשת הגמרא בעירובין. למעלה הצגנו את הדרשה כבירור על משמעות המילה 'מקום'. אולם בהחלט ייתכן להבין את דין אלפיים אמה כפירוש למילה 'יציאה' ולא ל'מקום'. לפי זה, הגמרא אינה מגדירה שני סוגי מקומות (ד' אמות ואלפיים אמה), אלא רק אחד: 'תחתיו' ו'מקומו' שניהם מצביעים על ד' אמות. השיעור השני, זה של אלפיים אמה, הוא שיעור ההליכה שייחשב כ'יציאה' מאותו מקום.

שתי צורות הבנה אלו, מבטאות שתי צורות לתפוס את מהותו של איסור תחומין: האם הוא איסור מלאכה, שאוסר פעולה של האדם (יציאה ממקומו), או שמא זהו איסור בעל אופי שונה מאיסורי מלאכה בשבת (כמו הוצאה, שגם היא נלמדת מאותו פסוק, וגם אופיה אינו לגמרי ברור בהקשר זה), איסור על הימצאות מחוץ למקום שביתתו. לפי הבנה זו יש כאן איסור על מצב, ולא על פעולה, או מלאכה.

והנה מצאנו בזה מחלוקת בין רבותינו הראשונים. בספר **קהלות יעקב** על עירובין (סי' טז, וראה גם במראי המקומות שם), עוסק בשאלה מה דינו של אדם שהוציאוהו ב'ממלא', כלומר הוא יושב על משהו, כמו ספינה, שמוציא אותו אל מחוץ לתחום, אך לא עושה כל פעולה אקטיבית מצדו

¹⁰ ישנו יוצא דופן, והוא הביטוי 'ניסה', שלגביו לא ברור איזו השלכה הלכתית יכולה להיות ששיעורו אלפיים אמה. ניתן אולי להמציא שהרוצח בשגגה צריך לנוס אלפיים אמה, ואכ"מ. אולי זה גופא מה שהיה קשה לרש"י בדרשה זו. ראה על כך להלן.

לשם כך. בעל קה"י תולה את המחלוקת הזו בשני הצדדים שהוזכרו כאן: האם תחומין הוא איסור פעולה או חיוב על הימצאות במצב כלשהו. אם זהו איסור על פעולה, כי אז הוא דורש מעורבות פעילה של האדם עצמו, ולכן באופן שזה נעשה בממילא אין איסור. אולם אם זהו איסור על הימצאות, אז אין שום הבדל אם הוא יוצא במעשה או בדרך של ממילא. נציין שמהירושלמי שלומד דין תחומין יב מיל ממחנה ישראל משתמע שזהו חיוב על הימצאות במקום, ולא איסור על פעולת יציאה, שכן גם הלימוד ההוא עוסק בהגדרת שיעור מקום ולא שיעור של פעולה.

אם מקבלים את דרשתו של ר' חסדא המובאת למעלה, אז ברור שיסוד איסור תחומין הוא חיוב על הימצאות במקום ולא על פעולת יציאה. הרי כל הלימוד הזה הוא למוד מגלה לנו מהו 'מקום'. אין כאן כל גילוי על פעולת יציאה. לעומת זאת, אם מבינים את איסור תחומין כחלק מאיסורי מלאכה בשבת, אז האיסור הוא על פעולת יציאה, ואין משמעות למונח 'מקום' אלא כדי אמות (ולא כאלפיים אמה, שהם פרמטר שקובע מהי 'יציאה' ולא מהו 'מקום'). ולפי זה, רש"י אולי מבין כאופן השני, שאיסור תחומין הוא על פעולת יציאה, ולכן הוא רואה בלימוד של ר' חסדא אסמכתא בעלמא.¹¹ ואילו המאירי רואה כאן איסור על הימצאות, ולכן הוא רואה בדרשה זו גז"ש גמורה.¹²

הערות התוס' על דרשת סוטה. נסיים בדיון על כמה נקודות שמעלה התוס' (ד"ה 'מר סבר', סוטה ל ע"ב) על הדרשה שבמשנת סוטה. וזו לשון התוס':

מר סבר תחומין דאורייתא ומר סבר תחומין דרבנן - תימה דהכא משמע דאי הוה משתעי קרא אלפים אמה בלויים דהוה סבר דתחומין דרבנן אלא טעמא משום דמשתעי בשבת והא יליף לתחומין בפרק מי שהוציאוהו (עירובין דף נא.) מג"ש מקום ממקום ומקום מניסה וכו' א"כ אפי' הוה משתעי בשדות וכרמים הוי מצי למילף בהו ג"ש דמקום דכתיב גבי שבת היינו אלפים דהא פריך התם ונילף מקיר העיר וחוצה אע"ג דהוה קרא משתעי לדברי הכל בלויים.¹³ ובספ"ק דעירובין (דף יז:) משמע מאן דסבר דתחומין דאורייתא נפקא לן מאל יצא איש ממקומו.

תוס' כותבים שבגמ' כאן משתמע שאם הפסוק היה עוסק בערי הלוויים, אז היה יוצא שתחומין דרבנן. ומקשים התוס' שבדרשה שלנו השיעור הזה נלמד ממקור אחר, ובכ"ז הוא מדאורייתא. תוס' מניחים כמה הנחות:

1. הדרשה היא דרשה גמורה.
2. הלימוד בעירובין הוא שונה מזה של משנת סוטה (שלומדת ב'אם אינו עניין ישיר, ולא כביטוי מקוצר לדרשה שלנו).
3. הלימוד אצלנו הוא גז"ש.

זוהי תפיסת המאירי לכל אורך הדרך. הדרשה היא גז"ש, שיוצרת דין תורה גמור, והדרשה בסוטה היא 'אם אינו עניין ישיר'. מכאן ברור מדוע רש"י לא רצה לאמץ את הכיוון של המאירי, שנראה כאן בעייתו למדי. כל הכיוונים שהעלינו בביאור שיטת רש"י עונים על קושיות אלו של תוס'. באשר לקושייתם האחרונה (מסוגיית עירובין יז), ניתן לומר שהסוגיא שם עוסקת ביי"ב מיל, וזה דאורייתא לכולי עלמא. כאן הדיון הוא רק על אלפיים אמה. ובפרט אם נבין שהדיון על אלפיים אמה הוא דיון על איסור מלאכה של יציאה, ואילו דין יב מיל הוא דין על איסור הימצאות, כפי שראינו במקורו בירושלמי.

¹¹ היה אולי מקום לראות בדברי ר' חסדא המשך השרשרת הסמנטית של המדרש. גם הגז"ש 'מקום'-מקום' אינה אלא העברה סמנטית, ואז אין ללמוד ממנה מאומה על טיבה של ההלכה הנדונה בה. אמנם זו גופא יכולה להיות טיבה לסיוגה של דרשה זו כאסמכתא, כפי שהצענו למעלה (ראה הצעות 1-2 ברש"י).

¹² דווקא המילה 'ניסה', אשר מהווה בעיה לשיטת המאירי (כפי שהערנו לעיל), מהווה את שלב הביניים היחיד שכן קשור למשמעות דין תחומין לפי רש"י. מנוסה הוא מעבר בין התחומים, כלומר מונח זה עוסק ביציאה מחוץ, או אל תוך, התחום, וזה נקבע לשיעור אלפיים אמה. אם כן, דווקא מכאן ניתן ללמוד את שיעור המונח 'יציאה'. אולם זה לא מה שעושה ר' חסדא, שמתעניין יותר בשיעור המונח 'מקום'. לכן לפי רש"י ישנה אפשרות שדרשתו היא אסמכתא.

¹³ קושיא זו אינה קשה כל כך. לכאורה ניתן היה ליישב אותה באופן שנבין את הצעת הגמ' כאן ללמוד רק מהפסוק הזה ב'אם אינו עניין', ולהבין שהוא כלל אינו עוסק בלוויים. רק את הפסוק של אלפיים אמה, שמתפנה כעת, יש ליישם על ערי הלוויים.